

<https://doi.org/10.15407/socium2020.03.009>
УДК [316.4+316.422]:[338.45+338.24]

Геєць В.М., академік НАН України, д-р екон. наук, проф., директор ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: gvm@ief.org.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2895-6114>, Scopus Author ID: 57194145214

СОЦІАЛІЗАЦІЯ, СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ БІЗНЕСУ Й ДЕРЖАВИ

Показано, як соціалізація та соціальні інновації поширюють соціальну взаємодію бізнесу і держави на основі твердження про те, що соціалізація функціонально розглядається як спосіб досягнення рівноваги між конкуренцією, яка формує дії, спрямовані на отримання вищих результатів від діяльності в бізнесі, та взаємодопомогою, що дозволяє досягти суспільної єдності в державі також завдяки соціалізації. В основі дії конкуренції та взаємодопомоги лежить соціалізація, яка посилює в людях бажання добиватися кращого життя, що особливо важливо для не цілком упорядкованого суспільства, в якому функціонування держави відбувається за умов феномену соціальної недовіри. Для досягнення цілей стабільності в суспільстві та підтримки економічного зростання в економіці домінуючими стають тріумфатори духу національної солідарності, яка досягається в тому числі за рахунок соціальних інновацій, які, розвиваючи соціальну взаємодію, формують умови для сталого розвитку. За умов, що склалася в Україні, мова має йти про пошук балансу інтересів суспільства, держави та особистості, якого можна досягати через соціальну функцію держави, яка не тільки не обмежувала б доступ до суспільних благ, але й забезпечувала інклюзивну діяльність у середовищі економічних інститутів, що призупинятиме руйнування соціального простору, послаблюватиме нерівність і активізуватиме поведінку людей, соціалізуючи їх життєдіяльність у соціальному просторі країни.

Ключові слова: держава, соціалізація, соціальні інститути, соціальні інновації, соціальна взаємодія, соціалізація особистості, демократизація, самосвідомість, імплементація.

Heyets V.M., Member of NAS of Ukraine, Dr.Habil (Economics), Professor, director, SO “Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine”, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: gvm@ief.org.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2895-6114>, Scopus Author ID: 57194145214

SOCIALIZATION, SOCIAL INNOVATIONS, AND SOCIAL INTERACTION OF BUSINESS AND STATE

Paper demonstrates how socialization and social innovations spread the social interaction of business and the state, based on the statement that socialization is functionally seen as a way to achieve a balance between competition, which forms actions to obtain higher business results, and mutual assistance to achieve social unity in the state through socialization. At the heart of competition and mutual assistance is socialization, which strengthens people's desire to have a better life, which is especially vital for a less orderly society in which the functioning of the state occurs under the phenomenon of social distrust. To achieve the goals of stability in society and to support economic growth, the winners are the triumphers of the national solidarity spirit, achieved through social innovation, which through developing social interaction, creates conditions for sustainable

development. Under the current conditions in Ukraine, it should be a matter of finding a balance between interests of the society, the state and the individual, which can be achieved through the social function of the state. This function should not restrict access to public goods, but rather ensure inclusive activities among economic institutions, which will suspend the destruction of social space, reduce inequality and intensify people's behaviour, socializing their life activities in the social space of the country.

Keywords: *state, socialization, social institutions, social innovations, social interaction, socialization of personality, democratization, self-consciousness, implementation.*

Соціалізація – це процес, в результаті якого у особистості відбувається інтеріоризація культури суспільства, згідно з якою переводиться зовнішній (щодо соціальних форм діяльності, які мають мікро- та макроурізноманітний характер) у внутрішній (формування людської психіки, внутрішніх інтересів діяльності) план. Урізноманітненість складових соціалізації характеризується охопленням і суспільства, і держави, і бізнесу, і громадських організацій, і окремих колективів [1, с. 178–258]. Як результат, така її сукупність формує соціальну реальність і одночасно є способом усвідомлення цієї ж реальності, поєднуючи в собі процес і результат. У цій роботі розглядається взаємодія індивіда й колективу як фундаментальної соціальної інновації. При цьому “...соціальна якість колективу (в тому числі трудового – В.Г.) – це не тільки нагромадження життєвої якості кожного з його учасників, вона містить у собі емерджентно-колективні та індивідуальні ознаки” [2, с. 163]. Завдяки останнім розширяється здатність особистості брати участь у зростанні свого добробуту завдяки індивідуальним можливостям, успішність якої за сучасних умов досягається в разі реалізації державної європейської політики якості. “...Теорія соціальної якості будується на реальних взаємовідносинах між індивідами, їх потребами, суспільством і владою на користь вирішення соціальних питань” [3, с. 147].

На засадах політики соціальної якості існує можливість шукати шляхи розв’язання суперечності так званої нової реальності, в умовах якої особистість має дедалі менші можливості знайти роботу, яка принаймні дозволяє зберігати поточний рівень життя. Внаслідок цього поглиблюється нерівність існування особистостей. Так, детермінованість сьогодні вже поляризувала суспільство і в національному, і в глобальному масштабі. Оскільки на рівень економічного розвитку впливає свідомість, то мова повинна йти про забезпечення її змін, в основі формування яких лежать і процеси соціалізації, особливо тієї її частини, яка має назву “вторинна форма”. Успішність останньої визначається і винятковою роллю держави, яка реалізує політику національної якості, і колективу як однієї з фундаментальних соціальних інновацій. Щодо колективних форм соціалізації, то вагому роль відіграють процеси соціалізації, які відбуваються в трудових колективах і є важливими саме у процесах вторинної соціалізації.

З огляду на це, **мета статті** – розкрити роль соціалізації та соціальних інновацій у взаємодії бізнесу та держави, формуючи умови для їх розвитку.

Кожному трудовому колективу притаманні як особливі взірці поведінки та взаємодії, так і такі загальноприйняті, як орієнтація на спільний успіх шляхом взаємо-

допомоги, взаємозамінності, взаємоповаги та доброзичливості. У такий спосіб зростає ефективність і результативність діяльності колективу та змінюється характер соціалізації, оскільки під час розвитку колективізму в трудовому колективі відбувається взаємне пристосування й адаптація за трьома напрямками: виробнича сфера, самосвідомість і спілкування [4].

Водночас соціалізація стосовно трудового колективу має не тільки особистісний вимір. Паралельно має місце соціалізація бізнесу в цілому через зміну підходів до його діяльності в напрямі підвищення його соціальної відповідальності [5].

У статті Ю.М. Петрушенка, Т.І. Іванової та О.В. Дудкіна [5] соціалізація бізнесу (підприємств) зведена до соціальної відповідальності як на мікрорівні, так і на рівні окремих держав, а саме:

- пошуку тих аспектів діяльності компаній, які можна віднести до соціального напрямку;
- визначення кола тих функцій, які можна перенести від держави до бізнесу;
- ступеня участі бізнесу у вирішенні суспільних проблем (робочі місця, екологія тощо);
- системи заохочення та створення ефективних механізмів стимулювання бізнесу до соціальної відповідальності.

Сьогодні реальністю є те, що соціалізація бізнесу і його соціальна відповідальність мають глобальний масштаб [6] і доведені певною мірою до міжнародних стандартів соціальної відповідальності¹. У такий спосіб і бізнес, і держава соціалізуються в процесі підвищення їх ступеня соціальної відповідальності та взаємодії. Такого характеру взаємодія в кожній країні окремо спричиняє специфічні моделі соціалізації та відповідно до їх результатів формуються національні моделі соціалізації, які в ряді випадків отримують їх інституційне оформлення, що може розглядатись як соціальна інновація соціалізації інституційного характеру. Так, ще в 50-ті роки ХХ ст. в США було створено спеціальний комітет з проблем соціалізації, а поняття “соціалізація” зареєстровано Американською соціологічною асоціацією.

Це дозволяє акцентувати увагу на аспектах соціалізації, які перебувають у сфері повноважень держави й тих соціальних інновацій, які генерує власне держава, що отримала назву держави добробуту (соціальної держави), яка вперше була використана Лоренцом фон Штейном ще в 1850 р. Більш як за 160 років держава добробуту пройшла від започаткування до розквіту, і далі на початку ХХІ ст. до “суспільства участі”. Проте маємо зробити наголос, у цьому випадку йдеться про перерозподіл тягаря соціальних витрат з держави на населення, що перебуває певною мірою поза нашим дослідженням, оскільки зосереджуємося на тих аспектах діяльності держави, яка брала, бере і братиме участь у формуванні самореалізації особистості, відповідно до реалізації ідеології соціальної якості. Оскільки соціалізація, на мою думку, є однією

¹ Стандарт соціальної відповідальності SA 8000:2001 (Social Accountability 8000); Глобальна ініціатива зі звітності сталого розвитку GRI (Global Reporting Initiative); Стандарт із корпоративної соціальної відповідальності ISO 26000 (International Organization for Standardization ISO 26000); Стандарти серії AA 1000 (AccountAbility 1000 Series).

з умов національної якості в процесі її адаптації до суспільного життя, то важливо оцінити те, наскільки в сучасних умовах держава залишається інститутом, що створює практичний інструментарій соціалізації людини, генеруючи та використовуючи для цього соціальні інновації. Останнє важливе тому, що підтримка і розвиток соціалізації за участі держави, зокрема за рахунок гуманітарної й економічної політики, не допускає перероджуватися державі у виключно інститут насильства. На цю тему ще Н. Бухарін писав: "...Всі економічні, політичні та ідеологічні стратегії не тільки не приносять ніякої користі, але й перетворюються в свою протилежність, якщо відсутні гуманістичні складові, якщо відсутні гуманістичні культурні стратегії, що включають розвиток людини в демократичному суспільстві" [7, с. 710].

Соціальні інновації, з боку держави, зокрема завдяки державі добробуту, – це інновації, що сформовані для вирішення, насамперед, такої надважливої соціальної проблеми, як бідність і нерівність. При цьому йдеться не тільки про інновації, що запропоновані з боку держави та за рахунок коштів держави, але й про ті, які долучають до цього і бізнес, і інститути громадянського суспільства.

Соціалізація бізнесу шляхом розширення корпоративної соціальної відповідальності є соціальною інновацією, яка інтеріоризує екзогенне й ендогенне, зокрема за допомогою економічних стимулів соціально-психологічних способів. Сьогодні для цього їх існує багато, і вони розширюються і в державах, і в бізнесі транзитивних країн.

Водночас корпорації в економічній діяльності – це, як відомо, центри влади, які поширені й являють собою автономні блоки, багато з яких є часто потужнішими за державу та мають власну соціально організовану ієрархію, чим формують корпоративні привілеї в середині корпорації. У міру їх розвитку розширюється і корпоративна соціальна відповідальність, що збільшує соціальну взаємодопомогу в корпорації. Таким чином, розвиток корпоративізму в напрямі формування великих корпорацій, зокрема ТНК, що зосереджують у собі економічну та політичну владу, є противагою і владі держави.

Для успішності бізнесу ТНК держава обмежує свою соціальну взаємодію з населенням, але соціально взаємодіючи з бізнесом формує умови для розвитку останнього. У результаті такої взаємодії серед населення зростає нерівність, що вже є доволі довготривалою тенденцією, яка дестабілізує суспільне життя. Розширення корпоративної соціальної відповідальності, зокрема, в напрямі, скажімо, дотримання економічних вимог чи соціальних зобов'язань і навіть соціальних стандартів (за Д. Беллом) є соціальною інновацією, як складовою соціалізації. Згідно з визначенням А. Лоренца, це може розглядатись як соціальна історія соціалізації, що створюється на основі об'єктивних політико-економічних процесів [8], які через взаємодію економічного та соціального розширюють можливості для розвитку і суспільства, і держави, і економіки. Проте то були 70-ті роки ХХ ст., роки високої динаміки економічного зростання, особливо в розвинутому капіталістичному світі. Нині темпи знизилися, криза загострилась і бідніших стало значно більше. Ефект соціальних інновацій соціальної держави мінімізувався. Як нова парадигма пропонується європейська політика соціальної якості. Про її роль і можливості в Україні вже зазначалося [9]. Є й інші ідеї.

Тут йдеться про соціальну взаємодію держави та громадянського суспільства, зокрема могутню історію, яка залишається актуальною і сьогодні в умовах цифрової революції. Повернемося до цієї проблеми у подальших роботах.

Щодо соціалізації з боку держави та громадянського суспільства, то йдеться про "...збільшення впливу ... сфери виробництва і розподілу благ" [10, с. 138], але вона в жодному разі не може зводитися до державного управління, контролю за цінами, тобто всього того, що замінює процеси обміну на засадах ринкових цін і ринкового обміну, в результаті чого врівноважуються інтереси суб'єктів господарювання в ринковому середовищі, що розвивається на засадах розподілу праці. Оскільки економіка є лише частиною соціальної системи, то ми маємо враховувати їх взаємодію як через соціалізацію праці, так і капіталу. Це окрема велика проблема.

В епоху транзитивності і суспільства, і держави, яку ми нині переживаємо, постає питання про нові функції соціальної держави в транзитивних суспільствах та їх економіці [11] в частині соціалізації, особливо тоді, коли має місце і глобальна, і особливо національна нестабільність. У разі, якщо уряд має довіру, то ми маємо справу з повноваженнями уряду так званого упорядкованого суспільства, як його називає Дж. Ролз, де процеси соціалізації відбуваються через взаємодію суб'єктів соціалізації традиційного характеру, згідно з існуючим в країні упорядкуванням. У тому ж випадку, коли ступінь довіри до уряду низький, то індивід не має можливості вести себе як такий, що соціалізується, оскільки одні інституціональні та соціальні норми скасовані, а інші перебувають на стадії формування і не володіють ознаками достатньої інклюзивності. Подібна картина є характерною для не цілком упорядкованого суспільства, в якому функціонування держави відбувається як "...феномен соціальної недовіри, її поширеності (зокрема – В.Г.) в українському суспільстві" [12, с. 7]. У такому разі для процесу соціалізації характерними є умови, що "...генерують дві взаємопов'язані обставини – темпоральні (обставини, за яких людина у своєму виборі залежить від загроз, що були в минулому, та неясного майбутнього – В.Г.) і екзистенціальні (обставини та знання, за яких людина здатна здійснити власний вибір свого існування – В.Г.)... Безсилльне, не здатне прорватися в майбутнє знання, а тим більше знання, що несе загрози і невизначеності, перестає бути структурним елементом процесу соціалізації індивідуумів, втрачає соціально інтегруючу функцію, розчищаючи простір для соціальної диференціації, що прагне до дроблення на безкінечно малі, які доходять до природної межі індивідуалізації" [12, с. 324, 327]. Формування таких обставин, зокрема для українського суспільства, є характерним для процесів, які відбулись у ньому, і завдяки яким через трансформаційні зміни соціальні інститути радянського минулого були зруйновані, відповідно, і соціальний простір став наповнюватися змістом, згідно з яким почала відбуватися так звана соціальна атомізація, оскільки соціум не мав попередньо набутого досвіду, на засадах якого можна було б формувати знання для майбутнього. До цих процесів додалася глобальна, якщо не деградація, то принаймні глибока трансформація глобального соціального простору, що загострилася в умовах пандемії 2020 р. За таких умов темпоральні обставини формування недовіри отримали базу для свого домінування, а індивідуалізована поведінка, що відповідає так званій соціальній атомізації, об'єктивно потрапила під домінуючий екзогенний вплив про-

цесів формування недовіри, основою якої були домінуючі екзогенізовані чинники руйнування економічного зростання попередньо існуючого соціального простору, який був представлений відповідними соціальними інститутами. Зміст і характер їх діяльності вимагає кардинальних змін в умовах практично відсутнього так необхідного нового досвіду.

Все це відбувалося завдяки тому, що домінуючою була ідеологема, згідно з якою в індивідуалізованій поведінці вважалося, що, насамперед, в економіці, яка особливо чутливо впливає та формує поведінку людей, "...індивіди знають про свої уподобання і максимізують особисту вигоду ... (проявляється природний егоїзм – В.Г.). Ці передумови є досить зручними для формалізації економічних моделей, хоча і нееконومیсту зрозуміло, що вони безжалісно огрубляють дійсність" [13, с. 44]. Водночас поведінкова економіка довела, що "...люди ведуть себе в процесі прийняття економічних рішень відповідно до їх обмежених когнітивних здібностей і можливостей самоконтролю, або, простіше кажучи, безвольності" [13, с. 44]. За таких умов мала б бути задіяна система, яка підштовхувала б до розсудливих дій шляхом делікатного втручання у вибір людей. За розвиток цих проблем Річард Талер (США) у 2017 р. отримав Нобелівську премію з економіки. Така система дозволяє уникати нераціональних схильностей у поведінці економічних агентів. Для цього мала б відбутися соціалізація особистості на засадах ринкових відносин і демократизації життєдіяльності в суспільстві. Проте вона не відбулася внаслідок зрозумілих причин. Відсутніми були носії. Саме тому сьогодні на державу і на бізнес, які вже організовані, лягає основний тягар відповідальності за реалізацію процесів соціалізації та соціальної взаємодії з населенням країни, завдяки яким реалізувалися б егоїстичні інтереси особистості й самосвідомості. Щодо соціального простору та відповідної соціальної поведінки, то, з огляду на обмеженість когнітивних здібностей і здійснення самоконтролю за своїми діями в умовах їх обмеженості щодо соціального простору, який формується і трансформується за умов *нерозпізаного образу*, яким слугував цивілізований ринок для більшості населення, зокрема України, постало набагато складніше завдання. Зміст його полягає в тому, що важливо було досягнути умов, за яких більша частка суспільства підтримувала б ті цінності, згідно з якими соціальний простір відстоював суспільні, а не лобістські та комерційні інтереси. У розвинутих в ринковому відношенні суспільствах на це пішли десятки (якщо не сотні) років. При цьому результати не настільки втішні, якщо врахувати нинішні процеси у розвинутих країнах, де суспільні протиріччя переростають у масові протести. Це з одного боку, а з іншого, – соціальний простір не функціонував би під впливом і в інтересах глобалізованого як економічного, так і соціального простору в країні. Останній мав і має характер домінуючого екзогенного походження. Власне все це реально спостерігається в Україні. За умов, що склалися, мова має йти про пошук балансу інтересів суспільства, держави та особистості, якого можливо досягти через так звану соціальну функцію держави, яка не тільки не обмежувала б доступ до суспільних благ, а навпаки, забезпечувала б інклюзивну діяльність, насамперед, економічних інститутів. За таких умов в Україні трансформація соціальної держави і, відповідно, її економіки та суспільства мала б полягати в призупиненні руйнування соціального простору, послабленні соціальної нерівності та активізації по-

ведінки людей у напрямі піднесення на новий рівень життя, соціалізуючи при цьому життєдіяльність людини в соціальному просторі, розширенні тісного співробітництва на засадах взаємодопомоги як різновиду соціальної взаємодії. Зміст і характер діяльності соціальної держави в нових умовах розкрито ще у 2011 та 2013 роках [11]. Незважаючи навіть на наявність ряду робіт інших авторів на цю тему, у реальності відбулося зворотне. Держава в особі її істеблішменту внаслідок його особистих егоїстичних інтересів забезпечила перерозподіл нагромаджених суспільних благ на користь правлячої еліти та представників великого бізнесу і втратила можливість сприяти самореалізації особистості на засадах соціального співробітництва держави, бізнесу й особистості, яка самореалізуючись могла б забезпечувати піднесення як свого добробуту, так і підвищення міри соціалізації та розширення соціальної взаємодії.

Соціалізація та соціальна взаємодія. Соціальна взаємодія на макрорівні забезпечується шляхом забезпечення співробітництва в об'єднанні людей у найрізноманітніші колективи, спільноти для виконання дій, які зумовлюються життєдіяльністю від виховання дитини до управління справами, у тому числі через соціальні мережі і навіть спільне створення благ. Така життєдіяльність побудована на поділі праці та загальнолюдській солідарності, інстинкті товариськості, що наповнить взаємну допомогу як у фізичному, так і в психологічному відношеннях. У такий спосіб взаємна допомога є "...визнанням сили, запозиченої кожною людиною із загальної практики взаємодопомоги" [14]. Згідно з доказами П.О. Кропоткіна, взаємна допомога і солідарність – двигун прогресу, який включає як науково-технічну, так і соціальну складові. Соціальна складова прогресу, яка заснована на взаємодопомозі, безперервно змінювалась і змінюється нині, оскільки в історичному ракурсі доведено, що проблеми простіше вирішувати спільно. Так було і в давні часи, і в середньовіччі (гільдії, цехи ремісників тощо). Так було і в новий час. Є всі підстави розглядати об'єднання людей на всіх етапах розвитку від формування груп, племен, через гільдії, цехи до сучасних клубів за інтересами, різних спільнот, товариств, аж до соціальних мереж, як сучасного способу міжособистісного спілкування, що є соціальною інновацією, яка безперервно трансформується в часі та просторі, хоча така соціальна інновація фрагментує суспільство та деформує соціальні системи глобального простору [15]. Соціальні інновації розглядаються нами як такі, що імплементуються через соціальні інститути інклюзивного характеру, за Т. Вебленом, є сукупністю суспільних звичаїв та їх втілення в поведінку, передаються з покоління в покоління, змінюються залежно від обставин і слугують знаряддям пристосування до них.

Сутність соціальних прав інститутів [1], в нашому розумінні, яке ми використовуємо в цій роботі, полягає власне у діяльності, що розвивається завдяки соціалізації, яка дозволяє здійснювати нагромадження та передання навиків, що є знанням як "...внутрішнього, так і зовнішнього походження" [16]. Соціалізація особистості в колективі та суспільстві спричиняє, зокрема, усвідомлення свободи як ціннісної категорії, що визначається завдяки співвідношенню "...самого себе з іншими, з природою, з суспільством, з процесами загального життя... Таке співвідношення вимагає і деяких зовнішніх інституційних гарантій, оберігає людину не тільки від свавілля з боку інших, але й від власного його сліпого свавілля" [17, с. 105].

Соціалізація функціонально може розглядатись і як спосіб досягнення рівноваги між конкуренцією, що формує дії, спрямовані на отримання вищих результатів діяльності та взаємодопомоги, що дозволяє досягати суспільної єдності теж завдяки соціалізації. Це означає, що в основі використання конкуренції та взаємодопомоги лежить соціалізація, що є способом "...розіграти в людях бажання добиватися кращого життя" [18, с. 119], чого власне не здійснювала і не здійснює, зокрема держава в Україні.

"Еволюційний потенціал у суспільстві ... створюється неймовірними подіями, такими як освіта групи людей, які здійснюють сильну взаємну підтримку,.. так що дійові особи цих подій набувають репутації чудотворців, що надалі може самопідтримуватися" [19, с. 94]. За кожною особистістю переважно стоїть суспільна й особиста свідомість, яка сформувалася в результаті соціалізації. Можна констатувати, що в Україні процеси такого характеру ще тільки зароджуються, і не можна очікувати швидких результатів, оскільки домінують поки що процеси політичної доцільності, зміст яких має характер превалюючого екзогенного, а не ендегенного походження. Попереду складна і довготривала робота в цьому напрямі, що включатиме доміанти політичного характеру, про які за умов активізації трансформацій написано ще в 2016 р. [20].

Соціалізація здійснює передачу потенціалу еволюційного розвитку від однієї групи людей до іншої, від однієї особи до іншої. У соціальній системі, що представляє, зокрема, на мікрорівні і групу людей за інтересами, і групу професійно організованих людей, і виробничих колективів тощо, має місце і самосвідомість особистості, і групова самосвідомість. Незважаючи на те, що окремі групи (колективи) розпадаються, на їх місці народжуються нові, оскільки групова самосвідомість як соціальна інновація є тим загальним феноменом, який універсалізує рух до підйому, використовуючи вагомий різноманітний набір соціальних форм, що властиві певній групі людей. У сукупності формується цілісна картина соціальної динаміки в суспільстві. Відповідно, в кінцевому історичному плані важливими є ті "...соціальні процеси, під впливом яких пишеться історія, і компоненти цих процесів, що сприяють або перешкоджають успішному наближенню до істини" [19, с. 91]. Останнє як ціль є "ніщо", а рух до неї є все, тому розкриття змісту соціальних процесів і, відповідно, соціальних інновацій, які трансформують соціальні процеси і оновлюють їх сфери життєдіяльності, перетворює хід історичного розвитку суспільства, держави й економіки.

Соціалізація як процес забезпечує розвиток соціальних відносин у морально-психологічному плані, формуючи відчуття спільної цілі, досягнення якої відбувається через розвиток позитивних соціальних зв'язків і гальмування в разі соціальних зв'язків негативного змісту як, наприклад, змова декількох проти решти. Відчуття спільної цілі в колективах є результатом морально-психологічної взаємодії в разі розвитку позитивних соціальних зв'язків у групі, яка являє собою образ інституту співробітництва інклюзивного характеру. А завдяки взаємодії діяльності членів групи досягаються еволюційні переваги цієї соціальної системи (групи...). "Коли групи особин одного виду переходять до конкуренції, відбувається відбір серед учасників груп, що стимулює соціальну еволюцію, під час якої має місце "соціальна взаємодія

– ...найважливіша складова еволюції мозку й інтелекту” [21], що формує свідомість людей, від якої багато в чому залежить економічний розвиток.

Соціальна взаємодія проявляється як на макро-, так і на мікроекономічному рівні шляхом здійснення соціальної мобільності. На макрорівні вона має сенс в частині дослідження по кожній з них окремо: міжпоколінній мобільності та внутрішньопоколінній мобільності, освітній мобільності, статусній мобільності, кар’єрній мобільності, а також їх взаємозв’язків і взаємозалежності. Прикладом сучасного дослідження соціальної мобільності, зокрема в умовах трансферту на прикладі українського суспільства, є дослідження Ю.В. Середи (ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”). У результаті проведених досліджень вона дійшла висновку, що канали соціальної мобільності на макрорівні залишаються досить стабільними. Водночас приклад України показує, що головною проблемою мобільності залишається нерівність шансів на ринку праці, що “...з одного боку,.. є дослідження внутрішніх недоліків системи освіти, а з іншого, – ...поширення тіньових схем практично у всіх соціальних інститутах і висока значущість персоналізованих зв’язків спорідненості та близькості у професійній сфері... – все це посилює роль статусу батьків і їх соціального капіталу в шансах кар’єрного зростання” [22, с. 109]. Способи, за рахунок яких це реалізується, є “соціальною інновацією”, за якою теж обов’язково стоїть дійова особа, але це приклад соціальної інновації з від’ємним для суспільства і його розвитку знаком. Це фрагментує суспільство і може та й практично доводить в ряді випадків до формування кланів тощо.

Як результат, істотно трансформується в негативному плані прогресивне значення соціалізації, як способу здійснення успішної імплементації особистості в суспільній життєдіяльності.

Власне тіньові схеми – суть таких соціальних інновацій, що є наслідком соціальних зв’язків негативного змісту і гальмом розвитку, оскільки обмежує результативні дії соціальних інновацій позитивного характеру. Таким чином, зворотний механізм, що розвивається на родинних зв’язках, має тіньовий характер і не тільки гальмує розвиток групи, в якій він сформувався і проявився, тобто на мікрорівні, але й має на макрорівні прояв негативізму у гальмуванні процесів суспільної еволюції всупереч взаємності як такої, що дозволяє досягати переваг еволюційного характеру. Приклади як позитивного, так і негативного їх характеру знаходимо, зокрема, в умовах кризи, що проявилася внаслідок атаки коронавірусу. Криза спричинила виникнення кращих та гірших якостей соціальної взаємодії. Це доводить твердження, що соціалізація має як позитивний, так і негативний наслідок. В умовах кризи, внаслідок епідемії коронавірусу в суспільному середовищі з’явилися інновації в частині дотримання міжособистісної соціальної дистанції та соціальної солідарності масового (групового) характеру, що позитивно впливає на еволюцію розвитку. Водночас є випадки, коли замість співчуття проявляється групова агресивність до осіб, які перенесли хворобу, активізуються групи, що навіть мародерствують. Має місце переманювання з країн в країну фахівців для боротьби з пандемією, що посилює як соціальну невдоволеність, так і депресивність, гальмуючи процеси еволюції. Як соціальна інновація позитивного характеру на макрорівні послаблюється соціальна інновація колективного заходу і поси-

люється національна соціальна солідарність. У такий спосіб процеси соціалізації перформатуються.

За умов кризи домінуючим стає тріумфатор духу національної солідарності за рахунок соціальних інновацій, що трансформуються у вигляді співорганізації серед окремих індивідів, груп, колективів тощо. Такі соціальні інновації через механізми соціалізації, розвиваючи соціальну діяльність, формують сталий розвиток, а сам зміст соціальної інновації полягає в зміні соціального способу життєдіяльності, в якій може відбуватись як її оновлення, що є домінуючою тенденцією, так і консервування і навіть гальмування та дестабілізація розвитку на певний період часу. Отже, соціальні інновації – це не тільки інновації, що оновлюють життєдіяльність особистості, групи чи суспільства в цілому з метою розв’язання проблем соціального характеру, але й породжують проблеми, що мають економічний, екологічний та інший характер або проблеми, пов’язані з функціонуванням держави на різних рівнях управління.

У процесі еволюції життєдіяльністю людини пройдено шлях в напрямі від добування, насамперед, їжі та відпочинку до формування так званого соціального часу, в якому соціалізація дозволяла і дозволяє розширювати можливості позаунормованого спілкування. Кейт О’Ніл на прикладі досліджень результатів діяльності сучасних концертів, в яких стимулювалася соціалізація, показав, яким чином вдавалося отримати позитивні результати в продуктивній діяльності. Учасники такого спілкування в свою чергу є носіями інновацій. І якщо на першому етапі розвитку суспільства в основі було соціальне спілкування, спілкування поза часом, необхідного на розбудову засобів існування, то згодом в основі стали виявляти соціальну взаємодію з широким спектром наслідків. Досить часто вважається, що у суспільному розвитку має місце прерогатива економічного. Саме тому в еволюції життєдіяльності домінують теоретичні узагальнення, в яких “сучасна економічна теорія будується на припущенні про те, що люди є раціональними індивідами, що всі вони хочуть отримати найвищу для себе “користь”, тобто підвищити матеріальний добробут, і що політика – просто продовження цієї поведінки, спрямованої на отримання найбільшої вигоди. Проте людська психологія є набагато складнішою, ніж пропонує ця нехитра економічна модель... Нам потрібна більш якісна теорія людської душі” [23, с. 47]. Це означає, що в основі останньої має лежати прояв, насамперед, душевності в людях та їхніх стосунках, що формує та розвиває соціальний і психологічний стан людини, оскільки “безрозсудне” переслідування егоїстичних інтересів з повним забуттям потреб інших людей не є головними характерними рисами сучасного життя.

Якщо посилається на аристотелівське розуміння суспільства як сукупності індивідуумів, які об’єдналися для задоволення своїх соціальних інстинктів, що одночасно є, за Вебером, продуктом взаємодії тих самих індивідуумів (людей), то в результаті, насамперед, їх соціальних дій в інтересах всіх і кожного здійснюється задоволення їхніх соціальних інстинктів. Характерною ознакою останніх є сукупність ціннісних переконань, що розвиваються в часі та просторі й формуються на основі процесів соціалізації, яка є соціально-психологічним способом впливу на свідомість особистості, що створює соціальну реальність, і одночасно є способом усвідомлення цієї ж реальності. Таким чином, соціально-психологічний спосіб впливу та взаємодія в індиві-

дуальних і суспільних відносинах в своїй основі і є соціалізацією особистості, яка передбачає не тільки розробку нових ідей, способів і механізмів, орієнтованих на рішення соціально-економічних проблем у сфері охорони здоров'я, освіти, щодо підтримки малозабезпечених, боротьби з бідністю, алкоголізмом, безпритульністю тощо. Цей аспект соціалізації й відповідних ініціатив та ідей соціального стану окремого індивідуума є лише традиційним способом впливу на витрати держави в боротьбі з бідністю, що характерно, насамперед, для діяльності соціальної держави. Про це вже йшлося раніше. У нашому ж випадку йдеться про ті способи соціалізації та соціальних інновацій, які передбачають оновлення й активізацію життєдіяльності, що народжують ініціативу, яка є невидимим активом, завдяки якому відбувається прискорення економічного зростання ендогенного характеру. Розвиток фізичного простору життєдіяльності людини в результаті досягнень науки, техніки і технологій спричиняє формування та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що підсилюють координацію й цифровізуючий спосіб уже інформаційно-психологічного впливу на людину. Це змінює в своїй основі і соціально-психологічний вплив на свідомість особистості. Цифровізація як така формує принципово нову соціальну реальність, в якій функціонують і навіть домінують соціальні мережі, що є не тільки інструментом пізнання, але й управління, і навіть маніпулювання суспільною свідомістю. Останнє в ряді випадків отримало назву "цифрового ГУЛАГу". Подальший розвиток процесів у цьому напрямі спричинить катастрофічні наслідки в діяльності суспільства й окремої людини.

Основною особливістю цих процесів є зниження або навіть заміна раніше домінуючої спільної особистісної взаємодії, що визначає передання знань і досвіду, зокрема поведінкового, на переважно технологічну відособленість спільної діяльності. Як наслідок, замість домінуючої раніше особистісної взаємодії, що є двигуном прогресу, в якому головну роль відіграє якісна й емоційна складова, починає переважати опосередкована взаємодія технологічного характеру. А це спричиняє зниження можливостей щодо засвоєння соціальних навичок, зокрема таких як здатність висловлювати думку через зміни в міжособистісному спілкуванні на основі використання усної та навіть письмової мови. Епістолярний жанр починає замінюватися на цифровий. Про наслідки такої заміни вже написано на прикладі освіти дітей за різними технологіями.

У разі соціально-психологічного способу засвоєння зразків життєдіяльності та поведінки особистості їх розвиток здійснюється під впливом, в першу чергу, соціальних інновацій, а в другу, – технологічних, але в тому і в іншому випадку оновлюються сфери життєдіяльності особистості. Для цих цілей розширення можливостей особистості здійснюється через соціалізацію, яка є нецифровізованим процесом. У разі ж інформаційно-психологічного способу засвоєння основ життєдіяльності, розширення можливостей домінують цифровізовані норми та правила, і має місце фізичний контроль над їх дотриманням. У такому випадку виникає ефект гальмування розвитку або збереження його на колишньому рівні, оскільки довірчі відносини та запрошення до співпраці на психоемоційному рівні не виявляються достатньою мірою через втрату якості в системі машина-людина в порівнянні людина-машина. Про це свідчать,

наприклад, дослідження впливу саме якісної складової колективної дії, яка підвищує сукупний ефект діяльності. Зокрема, оцінка результатів діяльності колективу працівників показала, що: "...найшвидша і найуспішніша команда кол-центру ... була найсоціалізованішою... І коли всіх працівників заохочували для більшої соціалізації, кол-центр виконував свою роботу дуже продуктивно" [24, с. 199]. Водночас автор виконаного дослідження пише, що збір і обробка інформації за допомогою цифрової хронології спричиняє втрати, насамперед, якості, що позначається на кількісній оцінці результативності потоку, тому що "...комп'ютерні системи мають проблеми з пошуком цифрових індикаторів, з тим щоб виміряти цей набір рис. Відповідні дані просто не збирають, і як правило, їм важко давати оцінку такої характеристики. Їх просто виводять із системи ведення оцінки" [24, с. 195]. У кінцевому підсумку управлінські рішення та конкретні дії за результатами оцінки є неточними, і система виявляється менш продуктивною, порівняно з тією, що орієнтована на облік якісної складової, завдяки якій народжується "інша" особистість, яка генерує соціальні інновації та підвищує результативність політики соціальної якості. Власне ці питання є предметом подальших досліджень автора цієї роботи.

Висновки. Взаємодія держави та бізнесу формує успішні умови для їх розвитку в разі, якщо в суспільстві соціальна реальність є такою, що зовнішні форми діяльності особистості інтеріоризуються у їх внутрішній план відповідно до соціальних інновацій, що генеруються і реалізуються в процесі соціалізації, що "знімає" відчуженість у формуванні людини в економічній реальності, яка (як власне і продукт цієї діяльності) починає панувати над нею.

Подолання феномену відчуженості в цілому і в суспільствах, державах і економіках транзитивного характеру зокрема, тобто в умовах нового характеру економічної діяльності і держави, і бізнесу має відбуватися завдяки соціалізації, вищий сенс якої полягає саме у забезпеченні процесів "зняття" відчуженості, що передбачає таке:

– "зняття" відчуженості між процесами соціалізації, які розвиваються у результаті соціальних інновацій, удосконалюючи здібності у людини і формуючи процес перетворення характеру праці у зростаючу ефективну діяльність, незалежно від того, де зайнята особистість (у державі чи бізнесі), досягаючи їх взаємодії завдяки зростаючій результативності економічної діяльності;

– бізнес і держава теж соціалізуються у процесі підвищення ступеня їх соціальної відповідальності та взаємодії, формуючи в результаті специфічні моделі соціалізації, які мають національне інституційне оформлення;

– соціалізація є однією з умов архітектури соціальної якості в процесі формування та адаптації останньої як інструменту державної політики соціально-економічного розвитку суспільного життя в окремо взятій країні;

– в Україні трансформація соціальної держави, а відповідно економіки та суспільства, має полягати в призупиненні руйнування соціального простору, послабленні соціальної нерівності й активізації поведінки людей у напрямі піднесення на новий рівень життя;

– українська держава в особі істеблішменту забезпечує перерозподіл нагромаджених суспільних благ на користь правлячої еліти та представників великого бізнесу і

втрачає можливість сприяти самореалізації особистості для піднесення свого добробуту. Перехід в іншу якість самореалізації відбувається саме через трансформацію процесів соціалізації, зміст яких розкрито в ряді інших публікацій на цю тему;

– соціалізація є соціально-психологічним способом впливу на свідомість особистості, що формує соціальну реальність і одночасно є способом усвідомлення цієї ж реальності. У нашому випадку йдеться про ті способи соціалізації, які передбачають оновлення соціальних інновацій і активізацію життєдіяльності, що породжує ініціативу та спричиняє розвиток більш продуктивної діяльності.

Отримані результати пропонуються до опублікування, зокрема, підготовлено до друку в журналі ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” ще одну роботу, яка має попередню назву “Соціалізація та соціальна якість як інструменти державної політики соціально-економічного розвитку”.

Список використаних джерел

1. Геєць В.М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку / ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”. Київ: Академперіодика, 2020. 456 с. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456>
2. Самсонов В.В. Социальное качество развития территорий: проблемы измерения. *Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология*. 2013. Вып. 1 (13). С. 162–168.
3. Губайдуллина Н.К. Европейская теория социального качества и теория качества жизни. *Вестник экономики, права и социологии*. 2014. № 1. С. 144–148.
4. Халин С.М. Социология трудовых коллективов. Тюмень: Тюменский государственный университет, 2004. 70 с.
5. Петрушенко Ю.М., Иванова Т.І., Дудкін О.В. Міжнародні тенденції соціалізації діяльності підприємств. *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 3. Т. 2. С. 268–275.
6. Хилтон С., Гиббонс Д. Бизнес во благо. Делаем деньги, делая мир лучше. Москва: Добрая книга, 2003. 384 с.
7. Улич Д., Хедмер В. “Арабески” Николая Ивановича Бухарина в контексте их времени. Послесловие к рукописи второй Н.И. Бухарина “Философские арабески”. Осень 1937.
8. Лоренцер А. К обоснованию материалистической теории социализации. 1972.
9. Heyets V. Social Quality in a Transitive Society. *The International Journal of Social Quality. The Role of the State*. 2019. Vol. 9. Issue 1. P. 32–50. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2019.090103>
10. Пичурин И.И. Социализация и глобализация мировой экономики. Екатеринбург: Изд-во УМЦ УПИ, 2018. 200 с.
11. Геєць В.М. О будущем социального государства. *Мир перемен*. 2013. № 4. С. 102–115.
12. Общество без доверия / под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. 338 с.
13. Трофимов Г., Ивантер А. Бесовщинка в Номо economicus. *Эксперт*. 2017. № 43. С. 44–46.
14. Кропоткин П.А. Взаимная помощь среди животных и людей как двигатель прогресса. Москва: Голос труда, 1922. XIII, 342 с.
15. Барабанов О.Н., Бордачев Т.В., Лисоволик Я.Д., Лукьянов Ф.А., Сушенцов А.А., Тимофеев И.Н. Жизнь в осыпающемся мире. Москва: Фонд развития и поддержки Международного дискуссионного клуба “Валдай”, 2018. URL: <https://ru.valdaiclub.com/files/22596/>
16. Cohen W.M., Levinthal D.A. Innovation and Learning: The Two Faces of R & D. *The Economic Journal*. 1989. Vol. 99, Issue 397. P. 569–596. <https://doi.org/10.2307/2233763>

17. Рашковский Е. Свобода и несвобода в обществах Запада и Востока. *Мировая экономика и международные отношения*, 2019. Т. 63. № 3. С. 104–112. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2019-63-3-104-112>
18. Лі Куан Ю. Сингапурська історія: із третього світу в перший. Т. 1. Київ: Видавництво Олексія Капусти, 2007. 550 с.
19. Боулдинг К.Е. Как могла бы быть написана история. *Время мира. Альманах. Вып. 1. Историческая макросоциология в XX веке* / под ред. Н.С. Розова. Новосибирск, 1998, 362 с.
20. Геєць В.М. Особливості взаємозв'язку економічних та політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України. *Економіка України*. 2016. № 12 (661). С. 3–21.
21. Уилсон Э. Эусоциальность: Люди, муравьи, голые землекопы и другие общественные животные. Москва: Альпина нон-фикшн, 2015. 158 с.
22. Серета Ю.В. Социальная мобильность в условиях трансформаций: пример украинского общества. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*. 2015. Вип. 3/4 (23/24) 2014. С. 96–110.
23. Фукуяма Ф. Политика достоинства и судьба либерального порядка. *Россия в глобальной политике*. 2019. № 4. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/politika-dostoinstva-i-sudba-liberalnogo-poryadka/>
24. О'Ніл Кейт. BIG DATA. Зброя математичного знищення. Як великі дані збільшують нерівність і загрожують демократії. Київ: Book Chef, 2020. 336 с.

Отримано 09.09.20

References

1. Heyets, V.M. (2020). The phenomenon of instability is a challenge to economic development. Kyiv: Akadempriodyka. <https://doi.org/10.15407/akadempriodyka.403.456> [in Ukrainian]
2. Samsonov, V.V. (2013). Social quality of territories development: measurement problems. *Vestnik Permskogo universiteta. Philosophy. Psychology. Sociology*, 1 (13), 162-168 [in Russian]
3. Gubaydullina, N.K. (2014). European theory of social quality and theory of life quality. *Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii – Bulletin of Economics, Law and Sociology*, 1, 144-148 [in Russian]
4. Khalin, S.M. (2004). Sociology of the workforce. Tyumen: University of Tyumen [in Russian]
5. Petrusenko, Yu.M., Ivanova, T.I., Dudkin, O.V. (2009). International trends in the socialization of enterprises. *Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky – Mechanism of Economic Regulation*, 3, 2, 268-275 [in Ukrainian]
6. Hilton, S., Gibbons, D. (2003). Business for good. We make money, making the world a better place. Moscow: Dobraya kniga [in Russian]
7. Ulich, D., Hedemer, V. (1937). "Arabesques" by Nikolai Ivanovich Bukharin in the context of their time. Afterword to the N.I. Bukharin's second manuscript "Philosophical Arabesques" [in Russian]
8. Lorenzer, A. (1972). To substantiate the materialist theory of socialization [in Russian]
9. Heyets, V. (2019). Social Quality in a Transitive Society. *The International Journal of Social Quality. The Role of the State*, 9, 1, 32-50. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2019.090103>
10. Pichurin, I.I. (2018). Socialization and globalization of the world economy. Ekaterinburg: UMTs UPI [in Russian]
11. Heyets, V.M. (2013). About the future of the welfare state. *Mir Peremen – The World of Transformations*, 4, 102-115 [in Russian]
12. Golovakha, E., Kostenko, N., Makeev, S. (Eds.). (2014). A society without trust. Kiev: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine [in Russian]
13. Trofimov, G., Ivanter, A. (2017). Devilry in Homo economicus. *Ekspert – Expert*, 43, 44-46 [in Russian]

14. Kropotkin, P.A. (1922). Mutual assistance among animals and humans as a stimulus for progress. Moscow: Golos truda [in Russian]
15. Barabanov, O.N., Bordachev, T.V., Lisovolik, Ia.D., Lukianov, F.A., Sushentsov, A.A., Timofeev, I.N. (2018). Life in a crumbling world. Moscow: Development and Support Fund of the International Discussion Club "Valdai". URL: <https://ru.valdaiclub.com/files/22596/> [in Russian]
16. Cohen, W.M., Levinthal, D.A. (1989). Innovation and Learning: The Two Faces of R & D. *The Economic Journal*, 99, 397, 569-596. <https://doi.org/10.2307/2233763>
17. Rashkovskii, E. (2019). Freedom and lack of freedom in Occidental and Oriental Societies. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 63, 3, 104-112. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2019-63-3-104-112> [in Russian]
18. Lee Kuan, Y. (2007). Singapore history: from the third world to the first. Kyiv: Vydavnytstvo Oleksiia Kapusty [in Ukrainian]
19. Boulding, K.E. (1998). How could a story be written. In N.S. Rozov (Ed.), *Time of peace. Almanac. Issue. I. Historical macrosociology in the 20th century*. Novosibirsk [in Russian]
20. Heyets, V.M. (2016). Peculiarities of the interrelation of economic and political preconditions of a reconstructive development of Ukraine's economy. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 12 (661), 3-21 [in Ukrainian]
21. Wilson, E. (2015). Eusociality: Humans, ants, naked diggers and other social animals. Moscow: Alpina non-fiction [in Russian]
22. Sereda, Yu.V. (2015). Social mobility in the conditions of transformations: an example of Ukrainian society. *Visnyk NTUU KPI. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*, 3-4 (23-24) 2014, 96-110 [in Russian]
23. Fukuyama, F. (2019). The politics of dignity and the fate of the liberal order. *Rossiia v globalnoi politike – Russia in Global Affairs*, 4. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/politika-dostoinstva-i-sudba-liberalnogo-poryadka/> [in Russian]
24. O'Neil, C. (2020). Big Data. Weapons of Math destruction. How big data increases inequality and threatens democracy. Kyiv: Book Chef [in Ukrainian]

Received on 09.09.20